Mogućnosti ostvarivanja održivog gospodarskog rasta uz pomoć iseljenika

Radošević, Matea

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **VERN University of Applied Sciences / Veleučilište VERN**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:146:735816

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

VERN' University Repository

VELEUČILIŠTE VERN'

Zagreb

Ekonomija poduzetništva

ZAVRŠNI RAD

MOGUĆNOSTI OSTVARIVANJA ODRŽIVOG GOSPODARSKOG RASTA UZ POMOĆ ISELJENIKA

Matea Radošević

Zagreb, 2019.

VELEUČILIŠTE VERN'

Preddiplomski stručni studij

Ekonomija poduzetništva

ZAVRŠNI RAD

MOGUĆNOSTI OSTVARIVANJA ODRŽIVOG GOSPODARSKOG RASTA UZ POMOĆ ISELJENIKA

Mentorica: mr.sc. Gordana Ćorić, v.pred. Studentica: Matea Radošević

Zagreb, travanj 2019.

VELEUČILIŠTE VERN

Zagreb, Trg bana Josipa Jelačića 3

Ekonomija poduzetništva

Broj 3502

ZADATAK ZAVRŠNOG RADA

Studentica: Matea Radošević

Zadatak: Mogućnosti ostvarivanja održivog gospodarskog rasta uz pomoć iseljenika

U radu je potrebno razraditi sljedeće:

- Opisati zadatak završnoga rada
- Napraviti pregled literature koja se bavi održivim razvojem gospodarstva, motivima iseljavanja, te utjecajem i ulogom iseljenika u razvoju gospodarstva zemalja iz kojih potječu
- Analizirati najčešće načine spontanog ili sustavnog pomaganja iseljenika razvoju lokalnog, regionalnog i nacionalnog gospodarstva Hrvatske, te utvrditi prednosti i nedostatke dosadašnjih pristupa
- Analizirati utjecaje doznaka iseljenika na razvoj hrvatskog gospodarstva, te identificirati prepreke većem i kvalitetnijem doprinosu, kao i održivijem utjecaju pomoći iseljenika na održivi rast gospodarstva zemlje iz koje dolaze
- Istražiti različite pristupe i načine pomaganja razvoju gospodarstva na primjerima iseljenika i iseljenika-povratnika, te identificirati prepreke realizaciji učinkovitije pomoći
- Osmisliti i predstaviti inovativne i učinkovite načine za postizanje pozitivnog utjecaja iseljenika na održivi gospodarski rast, te ostvarivanje sinergijskih rezultata korištenjem postojećih potencijala u Hrvatskoj
- Predstaviti nove modele transparentnog usmjeravanja pomoći iseljenika, uz kontinuirano mjerenje utjecaja (*impact*) i rezultata
- Izvesti zaključak i preporuke za praksu

Napomena: *Pri izradi završnog rada kandidat ima obvezu pridržavati se i uvažavati primjedbe, sugestije i naputke mentorice, koristiti i primjenjivati znanja i umijeća stečena tijekom studija, upotrebljavati informacije i podatke prikupljene vlastitim istraživanjem te spoznaje i činjenice iz odgovarajuće znanstvene i stručne literature uz ispravno navođenje korištenih izvora.*

Zadatak zadan **16.9.2016.**

Rok predaje _____

Mentorica: Gordana Ćorić

mr.sc. Gordana Ćorić, v.pred.

MP

Pročelnik studija:

Joško Meter, dipl. ing., pred.

SADRŽAJ

SAŽETAK II

ABSTRACT III

1. UVOD 1

2. PREGLED LITERATURE O MOTIVIMA ISELJAVANJA, UČINCIMA NA TRŽIŠTE RADA I GOSPODARSKI RAZVOJ 5

2.1. Motivi iseljavanja 5

2.2. Učinci iseljavanja na tržište rada 6

2.3. Održiv gospodarski razvoj 7

3. OBLICI POTPORE HRVATSKIM ISELJENICIMA 9

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA 12

4.1. Ciljevi, problem istraživanja i istraživačka pitanja 12

4.2. Istraživačke metode i dizajn istraživanja 12

4.3. Populacija i uzorak 12

4.4. Prikupljanje i analiza podataka 14

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA 15

5.1. Rezultati istraživanja 15

5.2. Primjeri dobre prakse 19

5.3. Rasprava 21

5.4. Prijedlog rješenja temeljnog pitanja 23

6. ZAKLJUČAK 25

LITERATURA

POPIS TABLICA

PRILOZI

SAŽETAK

U ovome radu napravljen je detaljan pregled literature vezan za motive iseljavanja stanovništva, učinke iseljavanja na tržište rada te za održiv gospodarski rast. Opisani su oblici potpore hrvatskim iseljenicima kojima se nastoji olakšati njihov povratak u domovinu i investiranje u hrvatsko gospodarstvo. Povedeno je istraživanje u kojemu su metodom intervjua prikupljeni podaci potrebni za rješavanje temeljnog pitanja ovog završnog rada, tj. koje su mogućnosti ostvarivanje održivog gospodarskog rasta uz pomoć iseljenika. Intervjuirani su hrvatski iseljenici i iseljenici-povratnici u svrhu prikupljanja informacija o iskustvima iseljenika pri ulaganju u hrvatsko gospodarstvo. Navedeni su i primjeri dobre prakse utjecaja iseljenika na gospodarstvo države porijekla u svijetu. Nakon analize prikupljenih podataka zaključeno je da hrvatski iseljenici nisu zadovoljni potporom koja im je pružena te organizacijom pomoći iseljenicima da se vrate u domovinu. Predloženo je da se napravi baza koja će povezivati iseljenike i ljude u Hrvatskoj koji imaju ideje, ali traže investitore. Tako bi se na jednostavan način mogli pronaći investitori, iseljenici bi mogli pratiti kako se raspolaže njihovim resursima, a uočio bi se i konkretan utjecaj iseljenika na gospodarstvo u Hrvatskoj.

Ključne riječi: iseljenici, održiv gospodarski rast, poduzetništvo, potpora iseljenicima.

ABSTRACT

Possibilities to Achieve Sustainable Economic Growth with the Help of Emigrants

The paper provides a detailed overview of literature related to the motives of population emigration, the effects of emigration on the labor market and sustainable economic growth. There are described forms of support to Croatian emigrants who seek to facilitate the return of Croatian emigrants to their homeland and to invest in the Croatian economy. A research was carried out in which the interview method was used to collect the data needed to solve the underlying issue of work, i.e. what are the possibilities of achieving sustainable economic growth with the help of immigrants. Croatian emigrants and immigrants-returnees were interviewed for the purpose of gathering information on the experiences of immigrants in investing in the Croatian economy. There are presented the examples of good practice of migrant influence on the economy of the country of origin. After analyzing the collected data, it was concluded that Croatian emigrants were not satisfied with the support provided to them by the Republic of Croatia and with the help of immigrants' organizations to return to their homeland. It is proposed to create a base that will link immigrants and entrepreneurial people in Croatia who have ideas but seek investors. This could easily be found by investors, emigrants could track how their resources are utilized, and they would also see the concrete impact of the emigrants on the economy in Croatia.

Key words: emigrants, sustainable economic growth, entrepreneurs, migrant support.

1. UVOD

Mediji često prenose vijesti o Hrvatima koji su se iselili iz domovine te su u zemljama u kojima trenutačno žive ostvarili zavidne karijere. Nerijetko se o hrvatskim iseljenicima (dijaspori) govori u negativnom kontekstu, međutim zanimljivo je da javnost nije upoznata s aktivnostima u kojima sudjeluju hrvatski iseljenici i načinima na koje oni utječu na hrvatsko gospodarstvo.

Republika Hrvatska tradicionalno je iseljenička zemlja, još od kraja 19. stoljeća pa sve do danas. Jedna od posljedica iseljavanja i rada u inozemstvu su doznake. „Bankovna doznaka u inozemstvo predstavlja komitentov nalog svojoj poslovnoj banci za isplatu određene svote deviza inozemnoj fizičkoj ili pravnoj osobi koja je u nalogu naznačena, a na temelju komitentova financijskog pokrića što ga ima u svojoj poslovnoj banci. U međunarodnim plaćanjima domaća banka po nalogu svog komitenta nalaže inozemnoj banci isplatu određene novčane svote u obliku odobrenja na račun ili isplate u gotovini korisniku te doznake (što je u praksi rjeđi slučaj)“ (Andrijanić, 2011).

Jednostavnije, doznake mogu biti definirane kao svi tekući transferi u novcu ili stvarima koje su nerezidenti poslali ili donijeli rezidentnim kućanstvima. One uvelike utječu na bruto domaći proizvod, u postotku i apsolutnom iznosu. Za mnoge države doznake su glavni izvor deviza.

Podaci koje je objavila Hrvatska narodna banka govore kako su u 2017. godini hrvatski iseljenici poslali u Hrvatsku 15,89 milijarde kuna, odnosno 2,1 milijardu eura (Hrvatska narodna banka, 2018). Riječ je isključivo o uplatama putem računa, a pretpostavlja se kako neslužbenim kanalima pristiže još barem toliko novca u gotovini svake godine. Godine 2016. na privatne račune u Hrvatsku poslano je 15,77 milijardi kuna. Iznos od 120 milijuna kuna više, poslanih na hrvatske račune, još je jedna potvrda sve većeg broja hrvatskih iseljenika.

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, Hrvatska ima oko 4,2 milijuna stanovnika. Hrvatski iseljenički adresar ističe kako se smatra da u svijetu trenutačno živi tri milijuna iseljenih Hrvata i njihovih potomaka.[1]

[1] Hrvatski iseljenički adresar, http://www.hia.com.hr (24.5.2017.)

Tablica 1.1. prikazuje broj hrvatskih iseljenika u svijetu na temelju procjena pojedinih država.[2]

Tablica 1.1. Broj hrvatskih iseljenika u svijetu

Država	**Broj Hrvata**
SAD	1 200 000
Njemačka	350 000
Kanada	250 000
Australija	250 000
Argentina	250 000
Čile	200 000
Austrija	90 000
Švicarska	80 000
Italija	60 000
Francuska	40 000

Izvor: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/86 (7.4.2019.)

Najviše hrvatskih iseljenika živi u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Njemačkoj, Argentini i Australiji. Iz tog razloga može se očekivati da priljev doznaka ima značajnu ulogu za hrvatsko gospodarstvo. Sve donedavno važnost doznaka bila je zanemarena ili su se naglašavali samo negativni utjecaji. Tvrdilo se kako je novac koji su iseljenici vratili odmah potrošen, odnosno da nije uložen u djelatnosti koje bi mogle stimulirati ekonomski rast u Hrvatskoj. Danas se priznaje da doznake pozitivno utječu na hrvatsko gospodarstvo jer unapređuju životni standard, neizravno utječu na gospodarski rast i poboljšavaju hrvatsku platnu bilancu (Poprženović, 2007).

Ipak, najbolje bi bilo kada bi hrvatski iseljenici pomagali svojoj domovini ulaganjem novca i izravnim poticanjem gospodarstva otvarajući nova radna mjesta, podupirući mlade tijekom njihova obrazovanja ili omogućavajući im da steknu iskustvo radom u inozemstvu. Stoga je cilj, na temelju postojećih podataka i istraživanja koje će biti provedeno u ovome radu, osmisliti kako bi hrvatski iseljenici na učinkovit način mogli pozitivno utjecati na gospodarski rast u Hrvatskoj. Cilj je također pronaći način na koji

[2] Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749 (14.3.2019.)

bi se inovativni mladi ljudi u Hrvatskoj povezali s hrvatskim iseljenicima, kako bi mogli zajedno raditi za dobrobit hrvatskoga gospodarstva.

Za istraživanje ove teme koristila se prvenstveno metoda intervjua. Razgovor s ispitanicima razlikovao se ovisno o tome radi li se o iseljenicima-povratnicima ili iseljenicima koji još uvijek žive u inozemstvu, a sva su pitanja prilagođena pojedinačnom ispitaniku. Pitanja su uglavnom otvorenog tipa u svrhu dobivanja odgovora koji mogu koristiti za rješavanje problematike kojom se bavi ovaj rad. Također, korištena je metoda kompilacije obavljenih istraživanja i zapažanja o temi gospodarskog razvoja uz pomoć iseljenika. Kako bi se riješio glavni problem ovoga rada, rezultati provedenog istraživanja uspoređivali su se s informacijama dobivenima proučavanjem literature.

U radu će biti proučeni motivi iseljavanja te trenutačno stanje u radu institucija. Također, bit će provedeno istraživanje u formi intervjua s hrvatskim iseljenicima i iseljenicima-povratnicima. Cilj rada je, na osnovi informacija dobivenih intervjuiranjem iseljenika i proučavanjem literature, napraviti plan koji bi mogao olakšati ulaganje hrvatskih iseljenika u gospodarstvo.

Rad se sastoji od šest (6) poglavlja. Nakon uvoda, slijedi *drugo* poglavlje, organizirano u tri potpoglavlja, u kojemu će biti napravljen pregled literature. U prvom potpoglavlju bit će napravljen pregled literature vezan za općenite motive iseljavanja stanovništva, a u drugom pregled literature vezan za učinke iseljavanja na tržište rada, kako pozitivne tako i negativne. Treće potpoglavlje govorit će o održivom gospodarskom razvoju i mogućim utjecajima iseljenika na održiv gospodarski razvoj u svojoj domovini.

U *trećem* poglavlju bit će navedeni i opisani oblici potpore hrvatskim iseljenicima, odnosno institucije i organizacije kojima je cilj povezati hrvatske iseljenike i gospodarstvenike u Hrvatskoj te im olakšati povratak u domovinu i ulaganje u hrvatsko gospodarstvo.

Četvrto poglavlje sastoji se od četiri potpoglavlja u kojima će redom biti opisani ciljevi, problem istraživanja i istraživačka pitanja, istraživačke metode i dizajn istraživanja, zatim će biti detaljno opisani populacija i uzorak ispitanika, a u četvrtom potpoglavlju način prikupljanja i analiza podataka.

Peto poglavlje također se sastoji od četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje prikazat će rezultate istraživanja, odnosno najvažnije informacije dobivene razgovorom s

iseljenicima i iseljenicima-povratnicima. U drugom potpoglavlju bit će detaljno opisani primjeri dobre prakse u svijetu. U trećem potpoglavlju bit će provedena rasprava, uspoređeni podaci i informacije dobiveni intervjuom te informacije koje su dobivene istraživanjem literature. U četvrtom potpoglavlju bit će predstavljen prijedlog rješenja temeljnog pitanja.

Šesto poglavlje donosi zaključak, nakon kojega slijedi popis literature, popis tablica i prilozi s pitanjima za intervju.

2. PREGLED LITERATURE O MOTIVIMA ISELJAVANJA, UČINCIMA NA TRŽIŠTE RADA I GOSPODARSKI RAZVOJ

Ovo poglavlje odnosi se na pregled literature o iseljeništvu, motivima iseljavanja i posljedicama koje iseljavanje ima na tržište rada u domovini i odredišnoj zemlji.

Jedna sedmina svjetske populacije predstavlja unutarnje ili međunarodne migrante, stoga bilo koji odnos između migracija i razvoja mora biti od značaja. Premda je odavno poznato kako migracija može imati pozitivne ekonomske i socijalne posljedice za zajednicu i same migrante, učinci na domovinu migranata smatrali su se većinom negativnima (Massey i sur., 2013).

No tijekom posljednjih desetak godina sve veći naglasak stavlja se na činjenicu da iseljavanje može, u odgovarajućem kontekstu, imati pozitivne učinke na razvoj domovine. To ne znači da je problem odljeva mozgova nevažan. Doista, on ostaje važan izazov, pogotovo za zemlje s niskim dohotkom. U kontekstu povećane razine mobilnosti stanovništva neophodno je oblikovati i operacionalizaciju razvoja prijateljske migracijske politike u obje zemlje, kako u domovini tako i u zemlji u koju su migranti doselili. Takve politike trebaju se temeljiti na empirijskom i teoretskom razumijevanju doprinosa što ga migracija i migranti mogu ostvariti (Massey i sur., 2013).

2.1. Motivi iseljavanja

Odluka o iseljavanju zasniva se na analizi onoga što iseljavanje donosi. Za osobe koje planiraju iseliti iz države prednosti su bolje mogućnosti zapošljavanja, povećani prihodi, bolji životni standard, dodatno obrazovanje i usavršavanje te ostale mogućnosti unapređenja ukupnog standarda življenja. Za one koji ostaju u domovini prednost predstavlja činjenica da će im iseljenici slati pomoć u obliku novca i drugih stvari (Ilišin i Potočnik, 2008).

Prvi iseljenički val dogodio se četrdesetih godina 20. stoljeća, kada je oko 250 tisuća Hrvata pobjeglo pred jugoslavenskim komunističkim režimom. Više od 80% tadašnjih iseljenika otišlo je raditi u Njemačku. Drugi iseljenički val nastavio se tijekom šezdesetih godina, kada su mnogi Hrvati otišli u inozemstvo kao ekonomski migranti ili političke izbjeglice. Do 1990. godine u zemljama Zapadne Europe živjelo je već više od pola milijuna Hrvata. Većina Hrvata koji su do tada napustili Hrvatsku bili su mladi muškarci nižeg stupnja obrazovanja, a u zemljama u koje su se doselili većinom su

obavljali fizičke poslove. Nakon nekoliko godina provedenih u inozemstvu pridružili bi im se ostali članovi obitelji, te bi nastavili živjeti izvan domovine. Najnoviji iseljenički val započeo je 1991. godine zbog Domovinskog rata, a nastavio se i u poslijeratnom razdoblju. Taj se iseljenički val razlikuje od ostalih jer je tada prvi put u Hrvatsku uselio značajan broj ljudi, među kojima je najviše Hrvata i Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine. Noviji procesi iseljavanja potaknuti su ratnim događajima i gospodarskom situacijom koju je prouzrokovao, između ostalog, nepravedan i neučinkovit privatizacijski model (Akrap i Strmota, 2014).

Tijekom posljednjih nekoliko godina globalizacijski procesi su porasli, što je dovelo do znatnog povećanja razine mobilnosti stanovništva u cijelome svijetu. Primjerice, 2010. godine 56,7 milijuna ljudi emigriralo je iz Europe.[3] Većina njih preselila se u druge europske zemlje, a neki u SAD-u i Aziju. Proces povećanja mobilnosti može se tumačiti kao neizostavan uvjet i posljedica otvorenoga društva. Nacionalne granice postaju sve otvorenije. Radne i obrazovne migracije postaju prirodan proces. Tijekom vremena, većina država postaju multikulturalne zajednice. U svjetlu sve veće razine mobilnosti, migracijski procesi sve češće postaju tema raznih istraživanja, uglavnom u sociologiji, ekonomiji i antropologiji (Chuvashov, 2014).

Isto tako, iz Hrvatske je otišao, i još uvijek odlazi, velik broj mladih i obrazovanih ljudi koji u novonastalim okolnostima nisu imali perspektivu zapošljavanja ili primjerenog nastavka školovanja. Prema podacima Svjetske banke, 17% od ukupnog broja Hrvata koji žive i rade u inozemstvu čine visokoobrazovani građani (World bank, 2012). Podaci Državnog zavoda za statistiku pokazuju da je od 2013. do 2016. godine Hrvatsku napustilo oko 102.000 građana.[4]

2.2. Učinci iseljavanja na tržište rada

Utjecaj migracija na ishode na tržištu rada nije jasan, a rezultati dosadašnjih istraživanja su različiti. Ipak, pozitivni učinci migracije na dohodak javljaju se samo u zemlji imigracije, dok se u zemlji emigracije ukupan dohodak smanjuje. No to vrijedi samo u slučaju pune zaposlenosti u obje zemlje. Ako su emigranti prije migracije bili nezaposlene osobe, onda zemlja podrijetla profitira jer njezin ukupan proizvod ostaje nepromijenjen, a proizvod *per capita* raste. Također, ne uspiju svi imigranti pronaći

[3] Migration Policy Institute, http://www.migrationpolicy.org/research/reports (19.2.2016.)
[4] Državni zavod za statistiku, https://www.dzs.hr/ (20.4.2019.)

posao u zemlji odredišta, što predstavlja gubitak te zemlje gledano u terminima *per capita* proizvoda, ali i fiskalnih izdataka na socijalna davanja i ostalih transfera. Posebna je kategorija pak visokoobrazovana radna snaga čije iseljavanje izrazito negativno utječe na zemlju emigracije, kako zbog budućih zarada tako i zbog gubitaka na povrat na investicije uložene u njihovo obrazovanje (Penava, 2011).

Ne smiju se zanemariti ni novčane doznake koje emigranti šalju, a koje su itekako značajne jer zahvaljujući njima dio zarađenog novca odlazi i u zemlju emigracije. Pozitivna strana kod doznaka jest da doznake mogu povećati ulaganja. Osim toga, one povećavaju kupovnu moć ljudi u zemlji podrijetla. Neka istraživanja skreću pozornost na odnos između privatnih transfera novca i ulaganja, pa se zaključuje da su doznake povezane s ekonomskim rastom i razvojem u domovini. No negativno je što doznake mogu dovesti do smanjivanja vanjskotrgovinske konkurentnosti. Nadalje, doznake utječu na povećanje korupcije u radu državnih institucija. Isto tako, izravno utječu na to da rast potrošnje ovisi o korištenju primljenih sredstava, a samim time i na proizvodnju u domovini. Zato nije dovoljno da se sredstva iz inozemstva samo primaju, već ih je potrebno uložiti kako se ne bi dodatno kočio ekonomski rast u domovini iseljenika (Gazdar i Kratou, 2014).

2.3. Održiv gospodarski razvoj

Održiv razvoj predstavlja okvir za oblikovanje strategije kontinuiranog gospodarskog i socijalnog napretka, bez štetnih utjecaja na okoliš i prirodne izvore bitne za ljudske djelatnosti u budućnosti. Oslanja se na ambicioznu ideju prema kojoj razvoj ne smije ugrožavati budućnost nadolazećih naraštaja trošenjem neobnovljivih izvora te dugoročnim devastiranjem i zagađivanjem okoliša. Osnovni je cilj osigurati održivo korištenje prirodnih izvora na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Održiv razvoj predstavlja složen i višekratan proces koji uključuje i zahtijeva strukturalnu socijalnu, političku i institucionalnu reformu, koju realno ne mogu postići pojedinačni migranti ili doznake, te zahtijeva aktivnu državnu intervenciju.

Unatoč često značajnoj pomoći za pojedince, kućanstva i zajednice, migracije i doznake nisu lijek za rješavanje problema strukturnog razvoja. Ne uspiju li države provesti opće društvene i ekonomske reforme, migracije i doznake vjerojatno neće pridonijeti održivom razvoju na nacionalnoj razini. Prema tome, migranti i doznake ne

mogu se okrivljavati za nedostatak razvoja, niti se može očekivati da će pokrenuti razvoj u općenito neprivlačnim ulagačkim okruženjima (De Haas, 2010).

S jedne strane, pogledi na utjecaj migranata na razvoj su optimistični, ali realno, pojedini migranti imaju sposobnost da prevladaju ograničenja i realiziraju održiv razvoj. Ovisno o tom širem kontekstu, migracije mogu omogućiti ljudima da se povuku, ali i da se angažiraju te ulažu u društvene, političke i gospodarske aktivnosti u zemljama podrijetla. Međutim, ako razvoj u zemljama podrijetla ima pozitivan zaokret, ako se poveća povjerenje u vladu i započne ekonomski rast, migranti će vjerojatno biti među prvima koji će se pridružiti i prepoznati takve nove mogućnosti, pojačavajući pozitivne trendove putem ulaganja, cirkulacije i povratka u zemlje podrijetla. Čini se da su se takvi procesi razvoja migracija, koji se međusobno podupiru, pojavili u nekoliko bivših iseljeničkih zemalja poput Španjolske, Libanona, Izraela, Tajvana, Južne Koreje i odnedavno Turske.

3. OBLICI POTPORE HRVATSKIM ISELJENICIMA

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske središnje je tijelo državne uprave nadležno za područje odnosa između Republike Hrvatske i Hrvata izvan Republike Hrvatske. Strateški cilj Republike Hrvatske je očuvanje, jačanje i razvoj hrvatskog zajedništva te gospodarski i opći napredak, kako Hrvata u domovini tako i Hrvata koji žive u drugim zemljama. Zato će se osobito raditi na zaštiti prava i interesa Hrvata izvan Republike Hrvatske i jačanju hrvatskih zajednica, uvažavajući pri tome sve njihove posebnosti i različite potrebe.[5]

Između ostalog, djelokrug rada Državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske podrazumijeva i obavljanje poslova koji se odnose na stvaranje uvjeta za povratak iseljenika i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život, pružanje pomoći u poduzetničkim ulaganjima te planiranje i osiguravanje financijskih sredstava za programe i projekte Hrvata izvan Republike Hrvatske. Osim navedenih aktivnosti, na *web*-stranicama Državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske ističe se i stipendiranje studenata kao način povezivanja Hrvata izvan Republike Hrvatske i Hrvata u domovini.

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske pokrenuo je i pilot-projekt uspostave Registra hrvatskih subjekata (fizičkih i pravnih osoba) izvan Republike Hrvatske. Osmišljen je kao digitalna baza i komunikacijska mreža namijenjena umrežavanju Hrvata diljem svijeta i povezivanju s domovinom. Korisnici Registra imaju priliku uspostaviti poslovnu, znanstvenu, kulturnu, sportsku ili drugu vrstu suradnje s Hrvatima iz domovine i cijeloga svijeta. Pritom je omogućena i izravna komunikacija između svih korisnika te primanje obavijesti o mogućnostima ostvarenja profesionalnih i osobnih interesa korisnika.[6]

Institut za migracije i narodnosti jedina je znanstveno-istraživačka ustanova u Republici Hrvatskoj koja kontinuiranim praćenjem svih oblika migracija i mobilnosti stanovništva unapređuje znanstveno i javno razumijevanje njihove složenosti[7]. Institut organizira skupove te surađuje s međunarodnim organizacijama koje se bave

[5] Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, http://www.hrvatiizvanrh.hr/ (22.5.2017.)
[6] Registar hrvatskih subjekata izvan Republike Hrvatske, https://www.registarhrvataizvanhrvatske.hr (14.3.2019.)
[7] Institut za migracije i narodnosti, http://www.imin.hr/ (23.5.2017.)

proučavanjem iste ili slične problematike. Tako se žele što bolje razumjeti problemi hrvatskih iseljenika te osmisliti kvalitetniji oblici potpore.

Hrvatska matica iseljenika bavi se očuvanjem nacionalnog i kulturnog identiteta, materinskog jezika i običaja Hrvata koji žive izvan Republike Hrvatske. Organizira kongrese i skupove kojima nastoji dodatno povećati interes hrvatskih iseljenika za događanjima u Hrvatskoj. Također, podupire uključivanje hrvatskih iseljenika u gospodarski život u Hrvatskoj.[8]

Hrvatska matica iseljenika bila je jedan od organizatora *Hrvatskog iseljeničkog kongresa* 2014. godine. Potporu tom kongresu pružile su i druge hrvatske ugledne ustanove, kao što su Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska matica iseljenika, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Ured Hrvatske biskupske konferencije i Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine za hrvatsku inozemnu pastvu, Hrvatsko katoličko sveučilište, Sveučilište u Mostaru, Matica hrvatska, Društvo hrvatskih književnika, Centar za kulturu i informacije Maksimir, Australsko-hrvatsko društvo Geelong Australia, Australsko-hrvatsko društvo Croatia klub – Melbourne, Australija i mnogi drugi. Snažnu potporu pružile su katedre za hrvatski jezik i kulturu u sastavu tamošnjih sveučilišta u Australiji i Kanadi. Na kongresu su izlagali mnogi hrvatski iseljenici koji su ostvarili zavidne poslovne, znanstvene i istraživačke karijere u drugim zemljama, a izdana je i *Knjižica sažetaka Hrvatskog iseljeničkog kongresa.*[9] Na *web*-stranicama Hrvatskog iseljeničkog kongresa navodi se kako je jedan od bitnijih ciljeva kongresa bio je isticanje važnosti da se iseljenicima omogući siguran povratak u domovinu i ulaganje teško stečenog iseljeničkog kapitala u domovinske resurse. U srpnju 2016. godine održan je *Drugi hrvatski iseljenički kongres* na kojemu su izlagali hrvatski iseljenici i poduzetnici koji su se susreli s iseljenicima zainteresiranima za povratak i ulaganje u Hrvatskoj.

Od 2017. godine glavni organizator *Hrvatskog iseljeničkog kongresa* je Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva.[10] Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva organizator je različitih stručnih i znanstvenih skupova, konferencija i kongresa posvećenih iseljeništvu, unutar kojih se predstavljaju i analiziraju uzroci, posljedice, aktualni trendovi i stanje u kojem se nalaze Hrvatska i njezino iseljeništvo diljem svijeta.

[8] Hrvatska matica iseljenika, http://www.matis.hr/ (24.5.2017.)
[9] Hrvatski iseljenički kongres, http://www.hdkn.hr/images/Knjizica-HIK.pdf (19.5.2017.)
[10] Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva, https://cro-diasporacongress.com/ (14.3.2019.)

Svojim djelovanjem želi istaknuti golem potencijal hrvatskih iseljenika na političkom, gospodarskom, kulturnom, sportskom i zdravstvenom planu, te na potrebu za njihovim uključivanjem u razvojne strategije hrvatskoga društva na svim područjima ljudskoga djelovanja. Najznačajnija događanja koja je Centar dosad organizirao su tri iseljenička kongresa (2014. u Zagrebu, 2016. u Šibeniku i 2018. u Osijeku) i *Međunarodna konferencija Europa i migranti u 21. stoljeću*. *Međunarodna konferencija Iseljenički turizam* održat će se 2019. godine u Splitu.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ovo poglavlje predstavlja metode kojima su prikupljeni i analizirani podaci te navodi koji su problemi s kojima se susreću hrvatski iseljenici prilikom povratka u Hrvatsku i ulaganjem u hrvatsko gospodarstvo.

4.1. Ciljevi, problem istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj ovoga rada je otkriti na koje sve načine iseljenici utječu na gospodarski rast domovine, odnosno kako bi u budućnosti mogli pomoći svojoj domovini te kako bi se moglo olakšati onim iseljenicima koji donesu odluku o otvaranju poduzeća u domovini.

4.2. Istraživačke metode i dizajn istraživanja

Primarna istraživačka metoda korištena u ovome radu je metoda intervjua. Intervju, odnosno razgovor s ispitanicima, obavljen je tako da su svim ispitanicima postavljena ista pitanja (Prilog 1 i Prilog 2), dok su neka pitanja modificirana ovisno o njihovu dosadašnjem iskustvu. Pitanja su većinom otvorenog tipa kako bi se dobili što opširniji i kreativniji odgovori koji će poslužiti za osmišljavanje rješenja problema kojim se rad bavi. Pitanja zatvorenog tipa služe za dobivanje jasnih odgovora i prikupljanje kvantitativnih podataka.

Sekundarna istraživačka metoda je metoda kompilacije, točnije preuzimanje tuđih rezultata znanstveno-istraživačkog rada, odnosno zapažanja, stavova, zaključaka i spoznaja. Metoda kompilacije upotrebljava se u kombinaciji s metodom intervjua kako bi se dobivene informacije i prikupljeni podaci mogli uspoređivati, a zaključci nadopunjavati.

4.3. Populacija i uzorak

Ispitanici su hrvatski iseljenici, točnije tri iseljenika-povratnika i četiri iseljenika koji još uvijek žive izvan domovine. Iseljenici-povratnici su važni jer se na osnovi njihova primjera mogu dobiti informacije zašto su se odlučili vratiti u Hrvatsku i uložiti novac, s kojim su se problemima suočavali, gdje su pronašli potrebne informacije i pomoć, kome su se obratili, kakva su njihova iskustva te što bi savjetovali onima koji razmišljaju o povratku. Iseljenici koji žive u inozemstvu otkrivaju koji su razlozi njihova boravka u inozemstvu, razmišljaju li o povratku u domovinu i ulaganjima u hrvatsko gospodarstvo,

što bi moglo presuditi u odluci hoće li se vratiti ili ne, odnosno koji su njihovi prijedlozi kako bi se olakšao povratak poduzetnika u Hrvatsku.

Iseljenici-povratnici koji su sudjelovali u intervjuu su Mara Margić, Tomislav Antunović i Ines Sporiš.

Mara Margić rođena je 1964. godine u Vinkovcima. Nakon završene srednje škole otišla je živjeti u Austriju, gdje je živjela i radila do 2000. godine. Godinama je radila kao voditeljica restorana u Nassfeldu. Tamo je stekla iskustvo pa je odlučila otvoriti svoje poduzeće i već 15 godina uspješno vodi Apartmane Margić u Karlobagu.

Tomislav Antunović rođen je 1943. godine u selu Ulice pokraj Brčkog u Bosni i Hercegovini. Završio je Prometni fakultet u Zagrebu. Radio je u Austriji i Njemačkoj, a 1967. godine odlučio se na ulaganja u Hrvatskoj. Sada uspješno vodi poduzeće koje djeluje na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Ines Sporiš rođena je 1982. godine u Zagrebu. Završila je XVI. Gimnaziju u Zagrebu i diplomirala na Fakultetu političkih znanosti. Već je za vrijeme studija boravila u inozemstvu, gdje se i zaposlila. Sedam godina radila je u Berlinu, a 2014. godine odlučila se vratiti u Zagreb i preuzeti računovodstveno poduzeće koje je do tada vodio njezin otac.

Iseljenici koji su sudjelovali u intervjuu su Danijela i Goran Ban, Iva Lugarić i Mladen Petrić.

Supružnici Danijela i Goran Ban odselili su u Bratislavu u Slovačkoj 2010. godine. Oboje su visokoobrazovani, Danijela je rođena 1984. godine i diplomirala je na Pravnom fakultetu u Zagrebu, dok je Goran rođen 1979. godine i diplomirao je na Fakultetu prometnih znanosti. Danijela radi u Odjelu ljudskih resursa u IBM-u, a Goran je osnovao svoje konzultantsko poduzeće i zaposlen je kao direktor jedne privatne aviokompanije.

Iva Lugarić rođena je 1980. godine u Zagrebu. Diplomirala je na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a od 2011. godine živi s obitelji u Chicagu u SAD-u.

Mladen Petrić rođen je u Vinkovcima 1981. godine. Još kao dijete odselio je s roditeljima u Švicarsku, a trenutačno živi u Ateni u Grčkoj sa svojom obitelji. Završio je srednju školu u Zürichu, a do lipnja 2016. godine aktivno se bavio nogometom.

4.4. Prikupljanje i analiza podataka

Podaci su prikupljeni metodom intervjua, odnosno neposrednim razgovorom s ispitanicima. Intervjue je osobno obavila autorica ili se komunikacija odvijala putem elektroničke pošte. Intervjuirane osobe su poznanici autorice, a neke ispitanike autorica je kontaktirala putem društvenik mreža jer je primijetila da su aktivni u radu hrvatskih društava koja djeluju u inozemstvu. Intervjui su obavljeni u preiodu od 15. kolovoza do 5. rujna 2016. godine, a odgovori na pitanja koja su postavljena ispitanicima su analizirana tako da su pomatrana dobra i loša iskustva ispitanika.

Ispitanici su podijeljeni u dvije skupine: iseljenici i iseljenici-povratnici, a na pitanja su odgovarali ovisno o tome kojoj skupini pripadaju. Iseljenici-povratnici koji su odabrani za intervju predstavljaju tri različite kategorije iseljenika-povratnika: oni koji su otišli živjeti u inozemstvo prvenstveno radi obrazovanja te su se vratili u Hrvatsku kako bi pridonijeli gospodarskom razvoju Hrvatske, oni koji su se u potpunosti vratili u Hrvatsku i uložili svoje resurse u pokretanje poduzeća te oni koji su odlučili uložiti svoje materijalne resurse u pokretanje posla u Hrvatskoj, ali im je i dalje primarno boravište u inozemstvu. Iseljenici koji nisu povratnici predstavnici su:

(a) onih iseljenika koji su visokoobrazovani i zasad se nemaju namjeru vratiti u Hrvatsku,
(b) onih koji su visokoobrazovani i razmatraju opciju povratka u Hrvatsku,
(c) onih sa srednjom stručnom spremom koji su se već pokušali vratiti u Hrvatsku ili uložiti u poslovanje u Hrvatskoj, ali im to nije pošlo za rukom.

Također, sekundarni podaci prikupljeni su iz postojećih tuđih istraživanja i radova. Podaci su obrađeni kako bi se dobile željene kvantitativne i kvalitativne informacije. Informacije prikupljene metodom intervjua uspoređuju se s podacima koji su dobiveni iz ranije provedenih istraživanja.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju prikazat će se rezultati istraživanja te će se usporediti saznanja dobivena iz istraživanja s činjenicama koje se navode u literaturi. U prvom dijelu poglavlja prikazat će se rezultati primarnog i sekundarnog istraživanja te će ukratko biti prenesena saznanja dobivena iz intervjua s iseljenicima i iseljenicima-povratnicima. Zatim će se povezati novodobivene informacije s postojećim informacijama koje se nalaze u literaturi vezanoj za ovu temu. Na kraju poglavlja predstavit će se nekoliko prijedloga rješenja temeljnog pitanja – na koji način hrvatski iseljenici mogu pomoći u ostvarivanju održivog gospodarskog rasta.

5.1. Rezultati istraživanja

Gotovo svi iseljenici i iseljenici-povratnici, odnosno njihovi roditelji, napustili su domovinu i otišli živjeti u inozemstvo u potrazi za boljim poslom i uvjetima života, jedino je Ines Sporiš otišla u inozemstvo radi obrazovanja. Što se tiče životnog standarda i načina života, svi navode kako je životni standard u inozemstvu viši. Također navode da im se najviše svidjela svojevrsna sigurnost koju im pruža posao u inozemstvu.

Svi intervjuirani iseljenici i iseljenici-povratnici naglasili su da održavaju, odnosno da su održavali, kontakt s domovinom. Većinom je to kontakt s rodbinom i prijateljima, ali i putem raznih udruga i hrvatskih zajednica u inozemstvu. Također, svi su na određeni način slali novac u domovinu, ili neformalno kao pomoć svojoj obitelji ili uplatama na račun humanitarnih udruga i organizacija. Nisu naveli da su imali neugodnih iskustava, međutim preferiraju pomoći u konkretnoj situaciji. Mladen Petrić istaknuo je kako najradije pomaže izravnim uplatama novca osobama kojima je potreban. Većina bi voljela da se humanitarne akcije provode na transparentniji način kako bi se nakon provedene akcije točno znalo koliko je novca prikupljeno i na što je taj novac utrošen, jer se iz medija često može doznati kako novac prikupljen u humanitarnim akcijama nije došao do osoba kojima je pomoć uistinu potrebna. Mara Margić i Ines Sporiš istaknule su kako su više puta pomogle studentima koji su iz Hrvatske došli na studij u inozemstvo, pruživši im potporu, smještaj i materijalnu pomoć, naročito na početku studija.

Danijela i Goran Ban jedini su odlučno odgovorili da se zasad, kao i u bližoj budućnosti, ne vide u Hrvatskoj i nemaju namjeru otvarati svoje poduzeće ili ulagati novac u

Hrvatskoj. Oboje su visokoobrazovani mladi ljudi koji su bili primorani otići u inozemstvo u potrazi za bolje plaćenim poslom. Goran je prije odlaska planirao otvoriti poduzeće u Hrvatskoj, no cijeli je proces trajao predugo. Navodi kako su administrativni zahtjevi, dozvole, visoke stope poreza na dobit i ostali porezi razlog zašto nije otvorio poduzeće u Hrvatskoj. Sada već šest godina žive u Slovačkoj i ne mogu zamisliti povratak u Hrvatsku. Danijela je pronašla posao u struci, a Goran je, uz to što je direktor jedne privatne aviokompanije, otvorio konzultantsko poduzeće. Istaknuo je da je, unatoč tomu što je u Slovačkoj stranac, otvaranje poduzeća bilo mnogo jednostavnije nego u Hrvatskoj. Također, porezne stope su nešto niže, a zakoni i pravni sustav omogućavaju mu veću sigurnost u poslovanju.

Oboje u Slovačkoj imaju prijatelje koji su također doselili iz Hrvatske, međutim navode kako nisu imali priliku doći u kontakt s hrvatskim institucijama koje djeluju u Slovačkoj niti su ih kontaktirali iz nekih institucija. Svjesni su da će u inozemstvu steći veliko iskustvo, međutim nisu optimistični što se tiče mogućih pozitivnih promjena u Hrvatskoj. Smatraju da su one nužne i da bi Matica iseljenika, ministarstva i ostale službe trebale Hrvatima omogućiti da se vrate u domovinu, pa čak i da otvaraju svoja poduzeća, ali uz porezne olakšice za iseljenike koji planiraju ulagati u hrvatsko gospodarstvo, jer nije poticajno da imaju ista prava kao ostali strani investitori.

Iva Lugarić i Mladen Petrić razmišljaju o povratku u domovinu i ulaganju stečenih materijalnih sredstava, ali i iskustva u hrvatsko gospodarstvo. Smatraju kako u Hrvatskoj postoji neiskorišten potencijal koji bi svojim znanjem mogli iskoristiti za dobrobit domovine, ali naravno i za svoju korist. Svi oni smatraju da je radna snaga u Hrvatskoj povoljnija nego u državama u kojima trenutačno žive. Ono što im još uvijek predstavlja svojevrsnu kočnicu i zbog čega se još nisu odlučili na povratak jest loše stanje u hrvatskom gospodarstvu. Visoki porezi, nedostupnost informacija i česte izmjene zakona smatraju najvećim problemima.

Iva Lugarić trenutačno živi u SAD-u. Istaknula je kako je njezin suprug u SAD-u pokrenuo poduzeće u samo nekoliko sati, za nekoliko stotina američkih dolara i ubrzo krenuo s poslovanjem. Kazala je kako smatra da u Hrvatskoj tako nešto ne bi bilo moguće u tako kratkom roku. Mladen Petrić trenutačno živi na relaciji Zürich – Atena i već godinama ima želju započeti s ulaganjima u Hrvatskoj. Ističe kako ga uvijek zaustave administrativne prepreke („papirologija“) i nedostupnost informacija.

Hrvatske institucije u inozemstvu ne mogu mu pružiti sve potrebne informacije i ne omogućuju mu izravan kontakt s institucijama u Hrvatskoj koje bi mu u tom trenutku bile potrebne. Mladen se zbog djece još ne želi trajno vratiti u Hrvatsku, već bi radije ulagao u ideje, *start-upove* ili bi otvorio poduzeće i opunomoćio osobu u Hrvatskoj koja bi ga vodila. Nažalost, svaki put kada se započne aktivno baviti planiranjem, na samom početku ga zaustavi nedostupnost informacija i loš kontakt s institucijama. Mladen je istaknuo kako hrvatske institucije u zemljama u kojima je živio (Švicarska, Njemačka, Engleska, Grčka) nikada nisu pokazale zainteresiranost niti ga pozvale na sastanke, sajmove itd. S ostalim Hrvatima koji žive u inozemstvu kontaktiraju putem neformalnih organizacija, te tako organiziraju druženja.

Iva Lugarić istaknula je neaktivnost Hrvatskog konzulata u Chicagu, koji se uglavnom bavi administracijom, ne organizira okupljanja te nije u kontaktu s Hrvatima koji žive u inozemstvu. Navela je kako je nedavno održan susret hrvatskih poduzetnika u SAD-u, no bio je pozvan samo uski krug onih najuspješnijih. Njima je na neki način već olakšano i pružena im je početna pomoć pri poslovanju, dok manji poduzetnici, kojima bi se tek trebala pružiti pomoć, ne dobivaju pozive na sastanke takve vrste. Mladenov prijedlog za što bolju povezanost iseljenika s hrvatskim gospodarstvom prvenstveno je veća dostupnost informacija i bolji kontakt hrvatskih institucija s iseljenicima, te naravno stabilniji zakoni. Iva predlaže porezne olakšice, barem u prvim godinama poslovanja. Također, potrebno je ostvariti bolji kontakt s Hrvatima, posebice s hrvatskim poduzetnicima u inozemstvu koji smatraju da mogu doprinijeti gospodarskom rastu u domovini.

Mara Margić, Tomislav Antunović i Ines Sporiš primjeri su hrvatskih iseljenika koji su se ipak odlučili vratiti u Hrvatsku. Mara Margić je nakon višegodišnjeg rada u Austriji odlučila uložiti novac u hrvatski turizam. Ističe kako je najviše poteškoća imala pri pokretanju posla, jer joj je bilo nepraktično često putovati u Hrvatsku zbog administrativnih zahtjeva i „papirologije“. Budući da se u Austriji također bavila turizmom, uspoređuje način poslovanja u obje zemlje. Zamjera hrvatskim institucijama što nisu susretljive prilikom otvaranja poduzeća, jednako na državnoj razini kao i na razini lokalne samouprave. Mara Margić još uvijek živi u inozemstvu, ali uspješno vodi apartmane u Karlobagu. Nije joj žao što je pokrenula posao, no smatra da postoji mnogo prostora za napredak. Kao osoba koja se obrazovala i stekla bogato iskustvo u inozemstvu, smatra da bi obavljanje posla trebalo biti jednostavnije. Također, mnogo

puta godišnje mora dolaziti u Hrvatsku samo zbog administrativnih zahtjeva, što bi se moglo i moralo rješavati na daljinu. Mara navodi kako u početku nisu poticali njezinu ideju o otvaranju apartmana, već su bili skeptični prema tom planu. U Austriji je nikada nisu kontaktirali iz ministarstava ili drugih institucija, a posao je pokrenula zahvaljujući isključivo svojoj upornosti i želji za dobrim poslovnim rezultatima. No unatoč dobrim rezultatima, institucije njezin rad i trud i dalje nedovoljno cijene.

Smatra da bi se trebala organizirati događanja koja bi poticala iseljenike na daljnja ulaganja, navodeći kako bi i sama rado proširila svoje poslovanje i zaposlila nekoliko novih zaposlenika. Također, navodi da bi bilo korisno češće organizirati okupljanja i predavanja u inozemstvu, naročito u područjima u kojima živi velik broj Hrvata, kako bi iseljenici mogli lakše doznati novosti, koje uvjete trebaju zadovoljiti, što im je sve potrebno za ulaganja u Hrvatskoj i slično. Možda bi se tako okupio veći broj iseljenika, koji bi zajedno mogli pokrenuti posao u Hrvatskoj.

Ines Sporiš vratila se u Hrvatsku nakon što se obrazovala i započela karijeru u inozemstvu. Ističe kako se, između ostalog, odlučila na povratak u Hrvatsku i pokretanje vlastitog poduzeća jer su je na to potaknuli roditelji. Njezin otac bio je poduzetnik, ali je otišao u mirovinu. Vratila se kako bi nastavila s poslovanjem obiteljskog poduzeća i unaprijedila ga. Smatra da su iskustvo koje je stekla u inozemstvu, kao i kapital koji je odlučila uložiti u poduzeće, nešto što će u nadolazećim godinama uvelike utjecati na bolje poslovanje poduzeća.

Dok je živjela u inozemstvu, premda je bila u kontaktu s Ministarstvom vanjskih poslova, nitko je nije poticao na povratak u domovinu. Odlučila se vratiti isključivo zbog svoje želje, no ističe kako nije dobila porezne olakšice pri ponovnom pokretanju poduzeća. Kaže da joj nije žao što se vratila u Hrvatsku jer smatra da poslovanje njezina poduzeća ide u dobrom smjeru. Kao jednu od mogućnosti poboljšanja komunikacije hrvatskih iseljenika i hrvatskih institucija navodi povezivanje iseljenika koji su se vratili u Hrvatsku, kao i organiziranje sajmova i druženje iseljenika s hrvatskim poduzetnicima. Ističe da postoje mnogi iseljenici koji nemaju ideje za otvaranje poduzeća, ali bi rado uložili kapital u dobre ideje mladih hrvatskih poduzetnika.

Premda je više puta istaknula kako njezino poduzeće dobro posluje, Ines Sporiš naglasila je da ne isključuje mogućnost povratka u Njemačku u kojoj je živjela. Naime,

svakodnevno nailazi na nove prepreke u poslovanju, a razgovarajući s kolegama koji rade u inozemstvu, dobila je nekoliko novih ponuda za posao.

Tomislav Antunović vratio se u Hrvatsku nakon više godina provedenih u inozemstvu. Kada se odlučio vratiti i uložiti svoj novac u građevinarstvo, na lokalnoj razini nisu vjerovati njegovim namjerama. Sumnjali su u njega i njegovu ideju, te su ga na određeni način željeli odgovoriti od ulaganja u hrvatsko gospodarstvo. S godinama je njegovo poslovanje raslo, a danas je jedan od najpoznatijih hrvatskih poduzetnika. Upoznao se s predstavnicima institucija i danas s njima dobro surađuje, no napominje kako to nije uvijek bilo tako. Kada je započinjao svoje poslovanje u Hrvatskoj, nije nailazio na razumijevanje institucija te se susretao s problemima s kojima se susreću svi poduzetnici, poput administrativnih zahtjeva, nepristupačnosti informacija, nerazumijevanja, itd.

Smatra kako institucije trebaju više raditi na povezivanju hrvatskih poduzetnika i hrvatskih iseljenika, jer mnogo toga mogu zajedno učiniti za hrvatsko gospodarstvo. On sam rado pomaže hrvatskim iseljenicima koji žele započeti poslovanje u Hrvatskoj i u kontaktu je s mnogim Hrvatima koji žive i rade u inozemstvu. Nerijetko se u prostorijama njegova hotela održavaju susreti Hrvata koji žive u inozemstvu, koji služe upoznavanju i povezivanju sadašnjih i budućih poduzetnika. Tomislav Antunović naglašava kako postoji još mnogo prostora za unapređenje komunikacije između iseljenika, hrvatskih poduzetnika i institucija. Nadalje, mišljenja je da bi hrvatski iseljenici trebali dobiti mogućnost boljeg informiranja o načinima ulaganja u hrvatsko gospodarstvo, te bi svakako trebale postojati olakšice ili poticaji na ulaganja u Hrvatskoj. I sam se na početku svog poslovanja u Hrvatskoj suočavao s nerazumijevanjem nadležnih institucija, rijetki su mu pružali pomoć i savjetovali ga. Kao jedan od najvećih problema s kojima se susreću iseljenici navodi nestabilnost hrvatske ekonomije, česte promjene zakona i teško dobivanje informacija.

5.2. Primjeri dobre prakse

Prije rasprave o temeljnom problemu ovoga rada potrebno je predstaviti primjere dobre prakse suradnje iseljenika i domovine u svijetu. Jedan od primjera pozitivnog utjecaja iseljenika na domovinu svakako je Libanon i organizacija *Live Lebanon*. *Live Lebanon*

UNDP posvećen je siromašnim i zaboravljenim zajednicama u Libanonu.[11] Dopire do libanonskih iseljenika u svijetu i daje im priliku da važnim društvenim inicijativama podrže potrebite ljude u svojoj domovini. Njihova podrška, putem fondova ili na neki drugi način, ima utjecaj na ozbiljna zdravstvena, ekološka i obrazovna pitanja. *Live Libanon* sastoji se od četiri razvojna područja: *Young Lebanon* (*Mladi Libanon*), *Green Lebanon* (*Zeleni Libanon*), *Prosperous Lebanon* (*Prosperitetni Libanon*) i *Healthy Lebanon* (*Zdravi Libanon*). Svaki projekt planira se u suradnji s općinama, zadrugama i nevladinim organizacijama, a *Live Lebanon* nadgleda njihovu realizaciju. Nakon što je projekt završen, sudionici koji su pridonijeli njegovu uspjehu prisustvuju otvorenju, kako bi mogli osjetiti ponos i radost koje osjeća tim *Live Lebanona* nakon uspješno provedenih projekata koji doprinose razvoju pojedinih dijelova Libanona.

Inicijative organizacije *Live Lebanon* ne bi bile moguće bez njihovih *Goodwill veleposlanika*. Oni uspostavljaju vezu između *Live Lebanona* i pojedinaca ili poduzeća koja žele pridonijeti projektima. Odnosi koje uspostave *Goodwill veleposlanici* omogućuju da *Live Libanon* učini projekte mogućima, pružajući sredstva za različite inicijative. Također primaju donacije od pojedinaca putem *web*-stranice livelebanon.org. Donatori su razni, od skupina studenata, pojedinaca iz iseljeništva, suradnika koji oduče donirati za pojedine projekte itd. Na *web*-stranici organizacije moguće je pročitati koji su projekti trenutačno aktualni, za koje projekte se prikupljaju sredstva i koji su realizirani. Tako se sve donacije odvijaju na transparentan način, a donatori mogu pratiti tijek realizacije projekata za koje su zainteresirani.

Još jedan primjer dobre prakse jest utjecaj izraelskih iseljenika na razvoj Izraela. Shvativši da je jednostavan model doniranja novca od strane izraelskih iseljenika zastario, željeli su osmisliti model koji će funkcionirati kao dvosmjerna veza, kako bi stanovnici u domovini i iseljenici imali koristi. Postoje tri modela koja jamče da će naposljetku i donatori profitirati od svojih donacija: *Partnership 2000, Meir Panim* i *New Israel Fund. Partnership 2000* organizacija je koja, uz novčane donacije, djeluje na povezivanju izraelskih iseljenika i ljudi koji žive u Izraelu, a jedan od načina povezivanja je omogućivanje Izraelcima posjet državama u kojima žive iseljenici.[12] Ondje se mogu obrazovati, usavršavati ili jednostavno živjeti nekoliko mjeseci i prikupljati iskustvo. U

[11] Live Lebanon, http://livelebanon.org (20.5.2017.)
[12] The Jewish Agency for Israel, http://www.jewishagency.org/ (21.5.2017.)

zemljama koje posjete bave se i educiranjem Izraelaca, ali i ostalih stanovnika o izraelskim turističkim atrakcijama, novostima te Izraelu općenito.

Meir Panim najveća je izraelska organizacija za pružanje usluga socijalne skrbi i donacije hrane najsiromašnijim stanovnicima Izraela.[13] Dopuštajući donatorima da ne doniraju samo novac nego i da doprinesu svojim vještinama i uloženim vremenom, organizacija im omogućava da postanu aktivni partneri. Tako na *web*-stranici organizacije ističu kako primjerice Izraelci koji dolaze na godišnji odmor u Izrael mogu svakodnevno, po nekoliko sati, pomagati zajednici, postati dio razvojnoga tima i aktivno sudjelovati.

New Israel Fund fokusira se na jačanje civilnoga društva te promicanje demokracije i tolerancije u Izraelu.[14] Za mlade Izraelce koji se bave ljudskim pravima *New Israel Fund* predstavlja mogućnost da svi izraelski građani imaju jednaka prava na donacije iseljenika. Na *web*-stranici organizacije navode kako iseljenici koji su donirali sredstva mogu se uvjeriti u učinkovitost organizacije prilikom povratka u domovinu, uočavajući pozitivne promjene u smislu ravnopravnosti, suživota i židovsko-arapske suradnje.

5.3. Rasprava

Nakon provedenog istraživanja može se zaključiti da je većina intervjuiranih hrvatskih iseljenika nezadovoljna suradnjom Republike Hrvatske s hrvatskim iseljenicima. Primjeri dobre prakse u svijetu pokazuju kako su upravo suradnja iseljenika i institucija te međusobna komunikacija ključni za ostvarivanje pozitivnog utjecaja iseljenika na održiv gospodarski rast u domovini. Premda u ovom istraživanju nije sudjelovalo mnogo osoba (zbog kompleksnosti istraživanja i dobivanja specifičnih informacija), među intervjuiranim osobama zastupljeni su oni koji uopće ne razmišljaju o povratku u Hrvatsku, oni koji o povratku razmišljaju te oni koji su se vratili i uložili novac u hrvatsko gospodarstvo.

Također je očito da su iseljenici nezadovoljni radom institucija u inozemstvu. Susreti iseljenika i predstavnika institucija su rijetki, a na susrete, ako postoje, poziva se samo uzak krug hrvatskih poduzetnika koji već ulažu u hrvatsko gospodarstvo. Manji potencijalni poduzetnici ne dobivaju pozive na druženja i nemaju priliku upoznati se s

[13] American Friends of Meir Panim, http://www.meirpanim.org/ (21.5.2017.)
[14] New Israel Fund, http://www.nif.org/ (21.5.2017.)

mogućnostima koje im stoje na raspolaganju, niti se informirati o njima. Intervjuirani iseljenici također navode kako teško dolaze do informacija i kada izravno kontaktiraju institucije (prvenstveno nadležna ministarstva) te se slažu kako bi trebalo bolje povezati iseljenike i poduzetnike u Hrvatskoj u svrhu potencijalne suradnje. Također, ako su pokušali raditi u Hrvatskoj, kritiziraju neučinkovitost institucija i mnogo birokracije koja usporava poslovanje. Ipak, manjak informacija i komunikacije predstavlja jedan od najvećih problema za sve sudionike istraživanja.

Sljedeći problem na koji nailaze hrvatski iseljenici koji razmišljaju o povratku u domovinu jesu neprilagođeni zakoni i njihove česte izmjene. Neki iseljenici radije ulažu u državama u kojima trenutačno žive zbog sigurnije gospodarske klime, boljih uvjeta, stabilne ekonomije i jasnih zakona. Osobe koje žele otvoriti poduzeće u Hrvatskoj i uložiti svoj novac žele imati određenu sigurnost. Također, smatraju kako bi postupci otvaranja poduzeća trebali biti jednostavniji, pogotovo zato što iseljenici koji još uvijek žive u inozemstvu i planiraju ostati u inozemstvu, ali žele otvoriti poduzeće u Hrvatskoj moraju više puta dolaziti u Hrvatsku zbog administrativnih zahtjeva. Još jedan od prijedloga iseljenika jesu olakšice ili poticaji za hrvatske iseljenike koji žele uložiti novac u hrvatsko gospodarstvo. Smatraju kako bi trebali imati povoljnije uvjete za ulaganje u Hrvatskoj nego što to imaju ostali strani investitori, jer ih se trenutačno tretira jednako kao bilo koje druge strane investitore.

U *Pregledu literature* navedeno je da iseljenici mogu pozitivno utjecati na gospodarski rast države iz koje dolaze ako im se osiguraju odgovarajući uvjeti. Dakle, ako se iseljenicima osiguraju poticajni uvjeti za povratak u domovinu i ulaganje u gospodarstvo, oni mogu značajno doprinijeti rastu i razvoju gospodarstva u domovini. Međutim, nakon provedenog istraživanja može se zaključiti da u Hrvatskoj to nije slučaj, odnosno iseljenici nisu naišli na razumijevanje hrvatskih institucija niti su primijetili da postoji poticajna ulagačka klima koja bi ih motivirala na ulaganje u hrvatsko gospodarstvo. Kao što je rečeno u poglavlju *Pregled literature*, ako potencijal hrvatskih iseljenika ne bude iskorišten u Hrvatskoj, oni će nastaviti doprinositi gospodarstvu države u kojoj trenutačno žive.

Za razliku od nepoticajnog ulagačkog okruženja u Hrvatskoj, primjeri dobre prakse u svijetu pokazuju kako je komunikacija i održavanje dobrih odnosa s iseljenicima jedan od ključnih uvjeta za kasniju dobru suradnju. Hrvatski iseljenici također žele dobivati

informacije o načinima poslovanja u Hrvatskoj, žele transparentnost na svim razinama poslovanja. Neki od iseljenika nemaju konkretnu ideju za pokretanje vlastitog poduzeća, ali bi rado uložili resurse u postojeće dobre ideje. Primjeri dobre prakse pokazuju kako je bitno prikupiti dobre ideje (najčešće su to ideje mladih ljudi) te među iseljenicima tražiti osobe koje bi željele uložiti svoj novac, kao što je to slučaj u Libanonu. Neki od intervjuiranih iseljenika istaknuli su da pomažu hrvatskom gospodarstvu i na druge načine, a ne samo ulaganjem novca. Primjerice, pružaju pomoć hrvatskim studentima za vrijeme obrazovanja u inozemstvu. Naravno, i u tom slučaju potrebno je pravovremeno povezati hrvatske iseljenike i osobe koje žive u Hrvatskoj.

5.4. Prijedlog rješenja temeljnog pitanja

Hrvatski iseljenici predstavljaju velik neiskorišten potencijal gospodarskog rasta. Postoji mnogo hrvatskih iseljenika koji sami odluče ulagati novac u Hrvatskoj, stoga je potrebno osigurati im da što jednostavnije dođu do potrebnih informacija i što brže riješe administrativne poslove, odnosno potrebno je poraditi na stvaranju poticajne ulagačke klime. Također, hrvatskim iseljenicima potrebno je olakšati ulaganje u Hrvatskoj putem poticaja i poreznih olakšica. Kako bi se hrvatskim iseljenicima osigurala sigurna ulagačka klima, potrebna je i suradnja s Vladom Republike Hrvatske, posebice s Ministarstvom gospodarstva, Ministarstvom poduzetništva i obrta, Ministarstvom regionalnog razvoja i fondova Europske unije te s Hrvatskom gospodarskom komorom. Premda predstavnici navedenih institucija posjećuju hrvatske iseljenike i pozivaju ih da ulažu u hrvatsko gospodarstvo, u literaturi i na *web*-stranicama nisu pronađeni programi namijenjeni hrvatskim iseljenicima.

Budući da mnogobrojni iseljenici žele ulagati u Hrvatskoj, ali nemaju ideju kako, potrebno je osmisliti konkretan način povezivanja iseljenika i osoba u Hrvatskoj koje imaju ideju za pokretanje posla, ali nemaju dovoljno početnog kapitala i ostalih resursa potrebnih za početak poslovanja. Osobe koje imaju ideje za pokretanje poslovanja trebale bi aplicirati za sredstva hrvatskih iseljenika (sredstva za pokretanje poslovanja, dodatno obrazovanje itd.). Ideje se mogu podijeliti u nekoliko osnovnih kategorija: turizam, mladi poduzetnici, IT, poljoprivreda i industrijski pogoni. Osobe iz Hrvatske koje imaju konkretne ideje mogle bi prijavljivati svoje projekte za jednu od ponuđenih

kategorija, dok bi iseljenici na osnovi baze podataka mogli odabrati neki od projekata (ili više njih) u koje žele uložiti novac.

Putem baze projekata u kojoj bi bile detaljno opisane i osmišljene sve poslovne ideje za koje se traže investitori, iseljenici i poduzetnici u Hrvatskoj mogli bi se povezivati i upoznavati, a u kasnijoj fazi dogovarati uvjete poslovanja i prava, odnosno obaveze. Faze realizacije projekata mogle bi se javno pratiti kako bi sve bilo transparentno i kako bi budući investitori imali uvid u način funkcioniranja baze projekata.

Osim prijavljivanja u bazu projekata, osobe koje imaju ideje za poslovanje mogle bi ih predstavljati na susretima hrvatskih iseljenika u inozemstvu. Tako bi se ostvarilo više suradnji, ideje bi se mogle poboljšavati i nadopunjavati, a osim ulaganjem novca u projekte, iseljenici bi mogli pomoći Hrvatima u domovini svojim savjetima, omogućavanjem stručnog usavršavanja, poznanstvima i na mnoge druge načine.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad dao je uvid u mogućnosti utjecaja hrvatskih iseljenika na održiv gospodarski razvoj u Hrvatskoj. Hrvatski iseljenici, kao i iseljenici drugih država, predstavljaju velik potencijal za gospodarski rast. Međutim, kako bi iseljenici postali i ulagači, potrebno im je osigurati odgovarajuće uvjete i olakšati povratak u domovinu. U Hrvatskoj postoje institucije i organizacije koje povezuju iseljenike s gospodarstvenicima u domovini, no okruženje za povratak nedovoljno je poticajno. U svijetu postoji više primjera dobre prakse na koje bi se Hrvatska mogla ugledati i tako potaknuti svoje iseljenike da ulažu u hrvatsko gospodarstvo.

Također je provedeno istraživanje, točnije intervjuirani su hrvatski iseljenici. Neki od intervjuiranih iseljenika već su se vratili u Hrvatsku, neki se planiraju vratiti, dok dio njih ne planira povratak u domovinu. Većina navodi kako su imali problema pri dobivanju informacija te nisu zadovoljni radom nadležnih institucija. Uzimajući u obzir provedeno istraživanje i informacije prikupljene proučavanjem literature, predložen je model koji bi iseljenicima mogao olakšati ulaganja u hrvatsko gospodarstvo.

Zbog subjektivnih razloga kao što je ljubav prema domovini i blizina obitelji i prijatelja, Hrvatski iseljenici ponekad bi zanemarili određene lošije uvjete koje imaju u Hrvatskoj u odnosu na one u inozemstvu. Ipak, previše je objektivnih razloga zbog kojih se odbijaju vratiti u domovinu ili pak ulagati u gospodarstvo, pa će zbog toga svoj život i rad nastaviti u inozemstvu.

Stoga je potrebno poboljšati komunikaciju institucija i hrvatskih iseljenika, češće organizirati susrete iseljenika gdje imaju priliku vidjeti kako mogu pozitivno utjecati na hrvatsko gospodarstvo te poticati transparentno poslovanje. Također, potrebno je okupiti mlade i kreativne osobe u Hrvatskoj kojima su potrebni investitori te ih povezati s hrvatskim iseljenicima. Suradnjom poduzetnika u Hrvatskoj i hrvatskih poduzetnika koji žive u inozemstvu, sigurno se može pozitivno utjecati na održivi rast hrvatskog gospodarstva.

LITERATURA

KNJIGE:

1. Andrijanić, I. (2001). *Vanjska trgovina*. Zagreb: Mikrorad d.o.o.
2. Hrvatska narodna banka. (2018). *Platne transakcije i računi. Statistika platnog prometa 2017.* Preuzeto s https://www.hnb.hr/documents/20182/2055149/h-platne-transakcije-racuni-RH-2017.pdf/ (20.4.2019.)
3. World Bank. (2002). *Profile of Migration and Remittances: Croatia*. Preuzeto s http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/Croatia.pdf (24.5.2017.)

STRUČNI I ZNANSTVENI RADOVI I ČLANCI:

1. Akrap, A. i Strmota, M. (2014). Veliki iseljenički valovi iz Hrvatske od kraja 19. do kraja 20. stoljeća, u: Sopta, M., Maletić, F. i Bebić, J. (ur.). *Hrvatska izvan domovine,* 71 – 79, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
2. Chuvashov, S. (2014). Socio-psychological capital, values and emigration intentions of Russian youth. *National Research University Higher School of Economics's Annual Thematic Plan for Basic and Applied Research, WP(23)*. Preuzeto s https://www.hse.ru/data/2014/11/18/1101172793/23PSY2014.pdf (20.2.2016.)
3. De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review, 44(1)*, 227 – 264. Preuzeto s https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x (28.3.2019.)
4. Gazdar, K. i Kratou, H. (2014). Addressing the effect of workers' remittance on economic growth: evidence from MENA countries. *International Journal of Social Economics, 43(1)*, 51 – 70. Preuzeto s www.emeraldinsight.com/0306-8293.html (15.2.2016.)
5. Ilišnik, V. i Potočnik, D. (2008). Profesionalne i životne aspiracije studenata Zagrebačkog sveučilišta. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturalnog razvoja, 40(3/4)*, 181 – 182. Preuzeto s hrcak.srce.hr/31809 (20.2.2016.)

6. Massey, D. S., Arango, J. (...) i Taylor, J. E. (1993). Theories od International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review, 19(3),* 431 – 466. Preuzeto s http://www.cepa.lk/content_images/publications/documents/241-S-Theories%20of%20international%20migration-JSTOR.pdf (27.3.2019.)
7. Penava, M. (2011). Utjecaj migracija na europsko tržište rada. *Ekonomska praksa i misao, 20(2)*, 335 – 362. Preuzeto s hrcak.srce.hr/file/112251 (21.2.2016.)

INTERNETSKI IZVORI:

1. Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva, https://cro-diasporacongress.com/ (14.3.2019.)
2. Državni zavod za statistiku, https://www.dzs.hr (20.4.2019.)
3. Hrvatska matica iseljenika, http://www.matis.hr/ (24.5.2017.)
4. Hrvatska narodna banka, https://www.hnb.hr (14.3.2019.)
5. Hrvatski iseljenički adresar, http://www.hia.com.hr/stara-stranica/iseljenici-statistika.html (24.5.2017.)
6. Institut za migracije i narodnosti, http://www.imin.hr/ (23.5.2017.)
7. Live Lebanon, http://livelebanon.org (20.5.2017.)
8. Migration policy institute, http://www.migrationpolicy.org/research/reports (19.2.2016.)
9. New Israel Fund, http://www.nif.org/ (21.5.2017.)
10. Registar hrvatskih subjekata izvan Republike Hrvatske, https://www.registarhrvataizvanhrvatske.hr (14.3.2019.)
11. Središnji ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, http://www.hrvatiizvanrh.hr/ (22.5.2017.)
12. The American Friends of Meir Panim, http://www.meirpanim.org/ (21.5.2017.)
13. The Jewish Agency for Israel, http://www.jewishagency.org/ (21.5.2017.)

OSTALO:

1. Poprzenovic, A. (2007). *Remittancs and Income Inequality in Croatia* (Master's Thesis). Lund: School of Economics and Management, Lund University.

POPIS TABLICA

Tablica 1.1. Broj hrvatskih iseljenika u svijetu 2

PRILOZI

Prilog 1: Podsjetnik za intervjue s hrvatskim iseljenicima-povratnicima

Prilog 2: Podsjetnik za intervjue s hrvatskim iseljenicima

Prilog 1: Podsjetnik za intervjue s hrvatskim iseljenicima-povratnicima

Ime i prezime:

Mjesto rođenja:

Godina rođenja:

Stručna sprema:

Kada ste otišli živjeti u inozemstvo?

Zašto ste donijeli takvu odluku?

Što Vam se tamo naročito svidjelo?

Što Vam se nije svidjelo?

Mislite li da je isplativo ulagati u hrvatsko gospodarstvo?

Što mislite da je potrebno promijeniti u Hrvatskoj (što se tiče poslovne klime)?

Što je po Vašem mišljenju poticajno u Hrvatskoj?

Što Vas je navelo da se vratite u domovinu?

Jeste li ostali u kontaktu s bivšim kolegama u inozemstvu?

S kakvim ste se poteškoćama susreli dok ste pokretali posao?

Jeste li dobili kakve poticaje ili olakšice?

Jeste li zadovoljni poslovanjem svog poduzeća?

Što mislite da je potrebno učiniti kako bi se olakšao povratak hrvatskim iseljenicima?

Imate li kakve komentare ili savjete za hrvatske iseljenike koji planiraju povratak u Hrvatsku?

Prilog 2: Podsjetnik za intervjue s hrvatskim iseljenicima

Ime i prezime:

Mjesto rođenja:

Godina rođenja:

Stručna sprema:

Kada ste otišli živjeti u inozemstvo?

Zašto ste donijeli takvu odluku?

Što Vam se tamo naročito svidjelo?

Što Vam se nije svidjelo?

Mislite li da je isplativo ulagati u hrvatsko gospodarstvo?

Što mislite da je potrebno promijeniti u Hrvatskoj (što se tiče poslovne klime)?

Što je po Vašem mišljenju poticajno u Hrvatskoj?

Razmišljate li o povratku u domovinu?

Jeste li ostali u kontaktu s kolegama u Hrvatskoj?

Ako ste pokrenuli posao u inozemstvu, s kakvim ste se poteškoćama susreli dok ste pokretali posao?

Jeste li dobili poticaje ili olakšice?

Jeste li zadovoljni poslovanjem?

Jeste li zadovoljni poslovanjem svog poduzeća?

Što mislite da je potrebno učiniti kako bi se olakšao povratak hrvatskim iseljenicima?

Što bi Vas motiviralo na povratak u Hrvatsku?

Veleučilište VERN'

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam završni rad pod naslovom

MOGUĆNOSTI OSTVARIVANJA ODRŽIVOG GOSPODARSKOG RASTA UZ POMOĆ ISELJENIKA

izradio/la samostalno. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, internetske stranice, propisi i sl. u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Zagreb, 16.4.2019.

Matea Radošević